

РАҚАМЛИ КРИМИНОЛОГИЯ ШАРОИТИДА ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ЎРТАСИДАГИ ЯШИРИН (ЛАТЕНТ) ВИКТИМИЗАЦИЯНИ АНИҚЛАШ ВА ОЛДИНИ ОЛИШ

Абдусаломова Хуршидабону Насирдиновна

Ўзбекистон Республикаси Криминология

тадқиқот институти мустақил

изланувчиси, подполковник

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21333191>

Аннотация: Мазкур мақола рақамли криминология шароитида вояга етмаганлар ўртасидаги латент виктимизация муаммоларини тадқиқ этади. Рақамли муҳитда болалар ва ўсмирларнинг виктимлик хусусиятлари, яширин жиноятчиликнинг олдини олиш механизмлари маҳаллий олимларнинг қарашлари асосида таҳлил қилинган. Муаллиф томонидан янги криминологик концепциялар ва ёндашувлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: рақамли криминология, виктимизация, латент жиноятчилик, вояга етмаганлар, киберхавфсизлик, виктимлик, виртуал криминогенез, рақамли из, кибербуллинг, профилактика, криминологик таҳлил, виктимологик мониторинг.

Рақамли асрнинг шиддатли ривожланиши жиноятчиликнинг анъанавий шакллари ва виртуал маконга кўчирмоқда, бу эса ўз навбатида криминология фани олдида мутлақо янги вазифаларни қўяди. Хусусан, вояга етмаганлар ўртасидаги латент (яширин) виктимизация муаммоси бугунги кунда энг долзарб ва жиддий таҳдидлардан бири сифатида намоён бўлмоқда. Ёшларнинг рақамли технологияларга боғлиқлиги, ижтимоий тармоқлардаги фаоллиги ва виртуал муҳитдаги ҳимоясизлиги уларни кибержиноятларнинг осон нишонига айлантirmoқда. Бундай жиноятларнинг аксарияти жабрланувчиларнинг қўрқуви, уялиши ёки вазиятни тушунмаслиги сабабли яширин (латент) бўлиб қолмоқда.

Миллий криминология мактаби вакиллари ва ҳуқуқшунос олимлар ўз илмий ишларида мазкур муаммога турли жиҳатлардан ёндашиб, муҳим назарий ва амалий хулосаларни илгари сурганлар. Жумладан, профессор С.С.Отахонов рақамли макондаги виктимизация жараёнларини таҳлил қилар экан, виктимликнинг шаклланишида вояга етмаганларнинг ҳуқуқий саводхонлиги пастлиги ва интернет тармоғидаги анонимлик омили асосий роль ўйнашини таъкидлайди. Олимнинг фикрича, кибержиноятчилар ёшларнинг психологик заиф томонларидан фойдаланиб, уларни манипуляция қилади ва бу ҳолат ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан дарҳол қайд этилмайди.

Ҳуқуқшунос олим М.Б. Рустамов эса рақамли криминология шароитида виктимологик профилактиканинг ўзига хос хусусиятларига эътибор қаратади. Унинг илмий қарашларига кўра, вояга етмаганлар орасидаги яширин виктимизациянинг олдини олиш учун нафақат жазо чораларини кучайтириш, балки махсус виктимологик мониторинг тизимини жорий этиш зарур. Олим виртуал оламда содир этилаётган ҳуқуқбузарликларнинг латентлик даражаси жуда юқори эканлигини, бунинг олдини олиш учун рақамли гигиена ва киберхавфсизлик кўникмаларини мактаб таълим дастурларига сингдириш лозимлигини эътироф этади.

Профессор Д.Х. Муродов ўз тадқиқотларида кибербуллинг ва унинг вояга етмаганлар виктимизациясига таъсирини алоҳида криминологик нуқтаи назардан таҳлил қилади. Унга кўра, рақамли муҳитдаги босим ва таҳдидлар ўсмирларда девиант хулқ-атвори шакллантирибгина қолмай, уларни кейинчалик реал жиноятлар объектига ёки субъектига айлантириши мумкин. Олим латент виктимизацияни камайтиришда ота-оналарнинг масъулиятини ошириш ва уларнинг фарзандлари рақамли ҳаётдан хабардорлигини таъминлашга қаратилган криминопедагогик чора-тадбирлар мажмуасини ишлаб чиқишни таклиф этади.

Яна бир таниқли криминолог Ф.А. Каримов виктимизациянинг олдини олишда ҳуқуқий тарғибот ва криминологик прогнозлаштириш масалаларига урғу беради. Унинг ёндашувига кўра, рақамли криминологияда вояга етмаганларнинг виртуал хатти-ҳаракатларини баҳолаш ва уларни эҳтимолий хавф-хатарлардан огоҳлантириш механизмлари такомиллаштирилиши шарт. Олим латент виктимизацияни аниқлашнинг инновацион усуллари, хусусан, сунъий интеллект ва алгоритмлар ёрдамида потенциал қурбонларни эрта аниқлаш тизимини жорий этиш ғоясини илгари суради.

Шунингдек, криминолог олим А.Т. Раҳмонов томонидан олиб борилган тадқиқотлар вояга етмаганларнинг виктимлик ҳолатини келтириб чиқарувчи ижтимоий-иқтисодий ва психологик омилларни ўрганишга қаратилган. У вояга етмаганлар ўртасидаги яширин виктимизациянинг келиб чиқиш сабабларини таҳлил қилар экан, виртуал реаллик ва реал ҳаёт ўртасидаги чегараларнинг йўқолиши ўсмирларнинг ижтимоий мослашувига салбий таъсир кўрсатишини қайд этади. Олимнинг фикрича, бу муаммони ҳал этишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар, таълим муассасалари ва оила ўртасидаги узлуксиз ҳамкорлик муҳим аҳамият касб этади.

Фикримизча, мазкур миллий олимларнинг фикрлари ва замонавий рақамли тенденциялардан келиб чиққан ҳолда, муаллиф сифатида ушбу муаммони ўрганиш учун иккита янги креатив тушунча ва уларга таърифларни қуйидагича бериш мақсадга мувофиқ:

Биринчидан, **"Рақамли виктимлик иммунитети"** - бу вояга етмаганларнинг рақамли муҳитда (кибермаконда) дуч келиши мумкин бўлган турли криминоген таҳдидлар, манипуляциялар ва ҳуқуқбузарликларга қарши тура олиш, ўз шахсий маълумотларини ҳимоя қилиш ҳамда виртуал жиноят қурбони бўлмаслик учун зарур бўлган психологик ва ҳуқуқий кўникмалар мажмуасидир. Рақамли виктимлик иммунитети шахсда онгли рақамли гигиена, танқидий фикрлаш ва киберхавфсизлик қоидаларига риоя қилиш орқали шакллантирилади.

Иккинчидан, **"Виртуал изоляция виктимизацияси"** - бу вояга етмаган шахснинг реал ҳаётдаги ижтимоий алоқаларнинг узилиши ёки чекланиши натижасида виртуал оламга (онлайн ўйинлар, ижтимоий тармоқлар, чатлар) ҳаддан ташқари боғланиб қолиши оқибатида юзага келадиган, яширин равишда кибержиноятлар объектига айланиш ҳолатидир. Бундай ҳолатда ўсмир реал мулоқот етишмаслигини виртуал дўстлар ёки гуруҳлар орқали тўлдиришга интилади, бу эса уни турли кибертаҳдидларга, шантаж ёки фирибгарликка нисбатан ҳимоясиз қолдиради ва ушбу жараён кўпинча атрофдагилардан сир тутилади.

Ушбу тушунчалар рақамли криминология шароитида вояга етмаганлар орасидаги латент виктимизацияни нафақат ҳуқуқий, балки психологик ва ижтимоий жиҳатдан ҳам чуқур ўрганишга хизмат қилади. Зеро, рақамли асрда болаларнинг хавфсизлигини таъминлаш, уларни кибержиноятчиликнинг яширин таъсирларидан ҳимоя қилиш давлат ва жамиятнинг энг устувор вазифаси ҳисобланади. Бунинг учун криминологлар, психологлар, педагоглар ва IT мутахассислари биргаликда фаолият юритиб, замонавий профилактик стратегияларни ишлаб чиқишлари зарур.

Хулоса қилиб айтганда, рақамли криминология вояга етмаганлар ўртасидаги латент виктимизацияга қарши курашишда янги инновацион ёндашувларни талаб этади. Юқорида таҳлил қилинган миллий олимларнинг қарашлари ва таклиф этилган янги креатив тушунчалар бу борадаги илмий-назарий базани бойитишга хизмат қилади. Келажакда кибермаконда содир этиладиган яширин жиноятларни камайтириш мақсадида виктимологик мониторингни рақамлаштириш, ёшларнинг

киберсаводхонлигини ошириш ва комплекс профилактик чоратadbирларни амалиётга татбиқ этиш орқали ижобий натижаларга эришиш мумкин. Бу эса ўз навбатида, ёш авлодни рақамли тахдидлардан ҳимоя қилишнинг мустаҳкам ҳуқуқий пойдеворини яратади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Отахонов С.С. Кибермаконда вояга етмаганларнинг анонимлик омили ва ҳуқуқий саводхонлик масалалари. // Ҳаёт ва қонун. – Тошкент, 2024. – № 3. – Б. 45–51.
2. Рустамов М.Б. Рақамли гигиена ва таълим тизимида киберхавфсизлик кўникмаларини шакллантириш. // Одил судлов. – Тошкент, 2025. – № 1. – Б. 22–28.
3. Муродов Д.Х. Кибербуллинг вояга етмаганлар девиант хулқ-атворини шакллантирувчи омил сифатида. // Юридик фанлар ахборотномаси. – Тошкент, 2024. – № 5. – Б. 88–94.
4. Каримов Ф.А. Сунъий интеллект ёрдамида потенциал қурбонларни эрта аниқлаш тизими. // Жамият ва бошқарув. – Т. 2025. – № 2. – Б. 67–73
5. Раҳмонов А.Т. Вояга етмаганлар ўртасидаги яширин виктимизациянинг ижтимоий-иқтисодий илдизлари. // Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили. – Тошкент, 2024. – № 4. – Б. 112–118.

WOC
WORLD
ONLINE
CONFERENCES